

3. Васильев, Л.М. Теория семантических полей / Л.М. Васильев // Вопросы языкознания. – №5. – 1971. – С. 105 – 113.
4. Достоевский, Ф.М. Преступление и наказание / Ф.М. Достоевский. – М, 1970. – 558 с.
5. Ефремова, Т.Ф. Современный толковый словарь русского языка. В 3 томах. Том 1 / Т.Ф. Ефремова. – М. : Астрель, 2006. – 1168 с.
6. Житков, А.В. Особенности организации и структуры ЛСГ глаголов обонятельного, вкусового и тактильного восприятия / А.В. Житков // Русская глагольная лексика / Под ред. Бабенко А.Г. – Екатеринбург, 1998. – 143 с.
7. Климова, Ю.А. Атрибутивная картина мира в языке : лингвокогнитивный анализ русских прилагательных, обозначающих запах / Ю. А. Климова, О.В. Сеньюкова // Молодой ученый. – 2014. – №3. – С. 827 – 829.
8. Костяев, А.И. Ароматы и запахи в истории культуры: знаки и символы / А.И. Костяев. – М., 2007.
9. Николина, Н.А. Одоративная лексика и система обозначения запахов в современном русском языке [Текст] / Н.А. Николина // Актуальные вопросы лексикологии (русский язык). – М. : Изд-во МГПИ имени В.И. Ленина, 1989. – С. 4 – 18.
10. Сидельников, В.П. Лексика со значением «запах» в русском языке (к проблеме языковой сущности лексических микросистем) / В.П. Сидельников. – Донецк, 1982. – 209 с.
11. Уфимцева, А.А. Типы словесных знаков / А.А. Уфимцева. – М. : Аспект Пресс, 1974. – 169 с.

Н.П. Цімашэнка (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны)

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЕРШАВАНЫХ ТВОРАЎ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Ключавыя словы: сінтаксічныя асаблівасці, вершаваная мова, прасты сказ, складаны сказ, ускладняльныя кампаненты, парадак слоў.

Максім Багдановіч – класік беларускай літаратуры, адзін са стваральнікаў нацыянальнай мастацкай літаратуры, паэт, празаік, публіцыст, перакладчык. У 2021 г. сярод прыхільнікаў яго творчасці адзначалася круглая дата – 130 гадоў з дня нараджэння мастака слова. Унікальнасць і веліч асобы Максіма Багдановіча прыцягвалі і будуць прыцягваць увагу як літаратуразнаўцаў, так і моваведаў. Сярод навукоўцаў нават існуе паняцце багдановічазнаўства як адна з галін даследавання творчай спадчыны вялікага паэта. У юбілейным годзе многія даследчыкі мовы і літаратуры прысвячалі свае навуковыя працы беларускаму песняру. Наша работа не выключэнне, што тлумачыцца перш за ўсё тым, што прайшло ўжо больш за стагоддзе з дня яго смерці, а яго рамантычны вобраз і незабыўныя творы, як і раней, кранаюць людзей да глыбіні душы. Мова твораў Максіма Багдановіча вылучаецца багаццем лексічнага, граматычнага і сінтаксічнага ладу. Наша

ўвага ў артыкуле будзе скіравана на сінтаксічную арганізацыю вершаваных твораў беларускага песняра. Мэта артыкула – разгледзець сінтаксічныя асаблівасці вершаў Максіма Багдановіча.

Перш за ўсё неабходна звярнуць увагу на парадак размяшчэння кампанентаў у вершах Максіма Багдановіча. Адзначым, што парадак слоў у кожным простым сказе – гэта «тыповае адноснае размяшчэнне словаформ у іх пэўных функцыях – дзейніка і выказніка, азначэння і азначаемага слова, дзеяслова і дапаўнення і г.д. На ўзаемнае размяшчэнне слоў уплывае некалькі фактараў – граматычны, камунікатыўны, стылістычны» [2, с. 320]. Заканамернасці размяшчэння слоў у вершаванай мове істотна адрозніваюцца ад адпаведных заканамернасцей у літаратурнай праязичнай мове. У вершаванай мове, як лічыць І.І. Каўтунова, «парадак слоў не падпарадкаваны строгім нормам, якія ўласцівы літаратурнай праязичнай мове» [3, с. 43]: *І пад птушы крык і гоман, / Даўшы хвалям вольны ход, / Прыпадые бацька Нёман / На хрыбце магутным лёд* [1, с. 52]. Безумоўна, свабода словаразмяшчэння звязана з рытмічнай арганізацыяй вершаванай мовы. Ажыццяўленне пэўнай метрычнай схемы, якая рытмічна паўтараецца, патрабуе вар’іравання ў расстаноўцы слоў. Захаванне прамога парадку слоў у такіх сінтаксічных канструкцыях зрабіла б цяжкім пабудову розных метрычных форм верша. Такім чынам, парадак слоў у вершаванай мове валодае пэўнай ступенню свабоды менавіта з пункту погляду стылістычнага функцыянавання. Розная стылёвая значнасць варыянтаў словазнаходжання ў вершах і прозе непасрэдна вынікае з адрозненняў у рытміка-інтанацыйнай структуры гэтых дзвюх разнавіднасцей мовы. Праязичная мова мае больш ці менш строгія заканамернасці ў размяшчэнні слоў і з’яўляецца неабходным фонам, на якім яскрава выяўляюцца адметныя прыметы вершаванай мовы, больш складанай і разнастайнай па арганізацыі словаразмяшчэння. Выкарыстанне рознага роду інверсій з мэтай падкрэсліць сэнсавую ролю вылучаемага ў радку слова надае вершам Максіма Багдановіча асаблівую інтанацыю, стылістычную афарбоўку, урачыстасць і ўзнёсласць: *Ой, не век жа свечцы тонкай зіхацець, гарэці, – / Дагарыць яна і знікне, як і ўсё на свеце...* [1, с. 62]; *...І гэтак маркотна і пільна / На край наш нядолжны глядзяць...* [1, с. 87] (у гэтай канструкцыі выказнік знаходзіцца ў дыстантнай пазіцыі ў адносінах да акалічнасцей); *Таму вярнуўся я к рандо, санетам, / І бліснуў ярка верш пануры мой* [1, с. 125].

Вершы Максіма Багдановіча характарызуюцца не толькі спецыфікай сваёй акцэнтнай структуры, але і асаблівасцю сінтаксічнай арганізацыі, з боку якой паэтычныя радкі прадстаўлены рознымі па сваёй будове сінтаксічнымі канструкцыямі. Адною з асаблівасцей вершаванай мовы Максіма Багдановіча з’яўляецца перавага складаных сказаў над простымі. Сярод складаных сказаў часцей выкарыстоўваюцца бяззлучнікавыя канструкцыі з рознымі відамі семантыка-сінтаксічных адносін: *Зрубалі бор – лясун загінуў, / Во след яго ад той пары: / Сваё люстэрка ён пакінуў*

[1, с. 29]; Сонца ціха скацілася з горкі; / Месяц белы заплаканы свеціць, / Аглядае бахматыя зоркі, / Цягне з возера срэбныя сеці [1, с. 30]; Дробным дажджом над зямлёй, як слязамі, адна пралілася; / Гулкім раскатам грывотаў другая ў адказ азвалася [1, с. 35]; Ў чарцы цёмнай і глыбокай / Плешча, пеніцца віно; / Хмелем светлым і халодным / Калыхаецца яно [1, с. 36]; Кажан пранёсся на крылах, / Стракочуць конікі ў траве, / Снуюцца мышы на палях, / Здаецца – усё вакол жыве [1, с. 38]; Але расстацца нам час наступае; / Пэўна, ўжо доля такая у нас [1, с. 56]. З прыведзеных прыкладаў відаць, што самымі распаўсюджанымі сярод адносін у бяззлучнікавых складаных сказах, якімі прадстаўлены разглядаемыя вершы, з'яўляюцца пералічальныя. Па ўжывальнасці высокачастотнымі з'яўляюцца і складаназалежныя сказы: *І паасобку загінулі хмары бяздольныя тыя, / Чуючы ў небе, як вецер над смерцю іх радасна вые* [1, с. 35]; *Зіхацела яна – серабра пуціна, / Увадзіла ў той край, дзе панкуе вясна* [1, с. 44]; *Дзесь у хмарах жывуць павукі, / Што снуюць павучыну дажджа* [1, с. 46]; *Праясняецца пагода, / Бо вярнулася вясна* [1, с. 52]; *Ўсё чакаеш, што прырода / Ўстрапянецца ада сна* [1, с. 52]; *Помніш, калі я спаткаўся з табою, / Зорка Венера ўзышла* [1, с. 56]. Сузалежнае падпарадкаванне з'яўляецца найбольш характэрным для сінтаксічнага ладу складаназалежных сказаў, якімі прадстаўлены тэксты Максіма Багдановіча: *Калі жа пабляднее золак / І цёмнай зробіцца вада, / Зазьяе серабром іголак / Зор грамада* [1, с. 37]; *Бачу я, з прыродай зліўшыся душой, / Як дрыжаць ад ветру зоркі нада мной, / Чую ў цішы, як расце трава* [1, с. 39]; *Кажэ, што нядоўга пажыву я, / Што загіну без пары...* [1, с. 61].

Максіма Багдановіч для стварэння сваіх вершаў выкарыстоўвае і складаназлучаныя сказы: *Стаяў калісь тут бор стары, / І жыву лясун у тым бары* [1, с. 29]; *І хістаецца асока, / І шуміць высокі бор, / А ў душы не замаўкае / Струн вясёлых перабор* [1, с. 36]; *А к ночы свой чырвоны веер / У небе сонца развярне, / І разварушаны ім вецер / У даль памкне* [1, с. 37]; *Доўга, доўга цябе ён чакаў і шукаў, / Але вось час жаданы нарэшце настаў...* [1, с. 44]; *Зазвіняць жалобна крыгі, / І бурлівая вада / Снег, размоклы ў час адлігі, / Змые з луга без сляда* [1, с. 52]; *Сумна мне, а ў сэрцы смутак ціха запявае* [1, с. 60]. З прыкладаў відаць: у структуры складаназлучаных сказаў пераважаюць спалучальна-пералічальныя і супраціўныя адносіны, што, перадаецца праз ужыванне адпаведных злучнікаў.

Менш прадстаўлены ў структуры аналізуемых вершаў складаныя сказы з рознымі відамі сувязі: *Над вадой ля берага ціха спіць асока, / Ды лаза зялёная жаліцца-шуміць, / Хвалі ціха коцяцца і бягуць далёка, – / І усё навокала сном адвечным спіць* [1, с. 32]; *Ударыў ён – і грукат пракаціўся; / Мігае грозны меч, удары не сціхаюць, / І ўніз халодныя бічы крыві сцякаюць, / А людзі кажуць: гэта дождж праліўся* [1, с. 34]; *Бачу: сэрца не забыла, / Што жыццё ў ім загубіла...* [1, с. 47]; *Не паняць таго ніколі, /*

Не разведаць, не спазнаць: / Не даюць мне думаць зыкі, / Што ляцяць, дрыжаць, звіняць [1, с. 55].

Калі разглядаць простыя па структуры сказы, якія ўжывае беларускі паэт, то можна адзначыць, што ў вершаванай мове Складаназлучаныя сказы таксама Багдановіча пераважаюць простыя ўскладненыя сказы (або прэдыкатыўныя часткі, якія суадносяцца з простымі сказамі). Найбольш частотнымі ўскладняльнымі канструкцыямі з'яўляюцца наступныя: 1) звароткі, якія выконваюць важную стылістычную ролю: аўтар быццам звяртаецца да суб'ядніка, робячы мову вершаў “жывой, дзейснай, актыўнай”: *Прывет табе, жыццё на волі!* [1, с. 37]; *Добрай ночы, зара-зараніца!* [1, с. 40]; *Моцна кахаў я цябе, дарэгал, / Але расстацца нам час* [1, с. 56]; *Адгадайце ж, людзі, / Хто страхаць іх будзе?* [1, с. 59]; *Не кувай ты, шэрая зязюля, / Сумным гукам у бары* [1, с. 61]; *Ўспамяні, маё сэрца, даўнейшыя дні!* [1, с. 76]; *Разгарайся хутчэй, мой агонь, між імглы, – / Хай цябе шум вятроў не пужае* [1, с. 196]; 2) аднародныя члены сказа, якія дапамагаюць развіваць думку, робяць апісанне дынамічным: *Гэта сумны, маркотны лясун / Пачынае няголосна граць* [1, с. 28]; *Панурая, вялізная жывёла / Па шыры неба ў даль марудна праплывае* [1, с. 34]; *Ўжо імгла над зямлёю лажыцца, / Чорнай рызай усё пакрывае, / Пылам зор небасхіл абсявае* [1, с. 40]; 3) адасобленыя члены сказа, сярод якіх найбольш прадстаўлены адасобленыя азначэнні (*Сівавусы, згорблены, я залёг між цінай / І гадамі грэюся – сплю на дне ракі* [1, с. 32]; *І чаму ён, жаўтадзюбы, / Аж дасюль марудзе?* [1, с. 59]; *Псалтыр, накрытую няжорсткай бурай кожай, / Я ўзяў і срэбныя засцёжкі адамкнуў, / Перачытаў радкі кірыліцы прыгожай / І воску з ладанам прыемны пах пачуў* [1, с. 68]; *Ад родных ніў, ад роднай хаты / У панскі двор дзеля красы / Яны, бяздолныя, узяты / Ткаць залатыя паясы* [1, с. 69]); азначэнні-прыдаткі (*І ліецца хваляй песня, – / Ціхі, ясны гімн вясне* [1, с. 54]; *Скарына, доктар лекарскіх навук, / У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры* [1, с. 71]); акалічнасці (*Пад рукамі яго, навяваючы сум, / Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн, / Тонкаствольныя сосны звіняць* [1, с. 28]; *Але далёка іх вецер разнёс, наляцеўшы нячутна* [1, с. 35]; *Лахмоціці ценяў на палях, / Схаваўшы золата, ляжаць* [1, с. 37]; *Да рэчкі лецячы, ўзляцеў / Між імі марай белы лунь* [1, с. 38]; *Плакала лета, зямлю пакідаючы* [1, с. 45]; *На чыстым аркушы, прад вузенькім акном, / Прыгожа літары выводзіць ён пяром, / Ўстаўляючы паміж імі чорнымі радамі / Чырвоную страку* [1, с. 67]; *І цягам доўгія часіны, / Дзявочыя забыўшы сны, / Свае шырокія тканіны / На лад персідскі ткуць яны* [1, с. 69]), што выкарыстоўваюцца Максімам Багдановічам з мэтай надаць ім сэнсавую і сінтаксічную самастойнасць у сказе; адзінкавымі прыкладамі прадстаўлены адасобленыя дапаўненні (*І тчэ, забыўшыся, рука, / Заміж персідскага узора, / Цвятком радзімы васілька* [1, с. 69]); 4) параўнальныя канструкцыі, якія выконваюць такія функцыі, як эмацыянальная,

вобразная, ацэнчаная, і перадаюць светаадчуванне аўтара вершаваных радкоў: *Пад рукамі яго, навяваючы сум, / Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн, / Тонкаствольныя сосны звіняць* [1, с. 28]; *Як у нязнаны свет акно, / Ляжыць, халоднае, яно, / Жыццё сабою адбівае / І ўсё, што згінула даўно, / У цёмнай глыбіні хавае* [1, с. 29]; *Твар травой аблутана, быццам павуцінай, / Засыпаюць грудзі мне жоўтыя пяскі* [1, с. 32]; *Снег блішчыць, як халодная сталь* [1, с. 49]; *Па-над белым пухам вішняў, / Быццам сіні аганёк, / Б'еца, ўеца шпаркі, лёгкі / Сінякрылы матылёк* [1, с. 54]; *Прыляці ж тады ты на магілу, / Закувай, як у бары* [1, с. 61] (часам сустракаюцца сінтаксічныя канструкцыі з творным параўнання, якія фармальна не ўскладняюць сказ, але нясуць значную сэнсавую нагрузку: *Ў цёмным небе свеціць месяц / Залатым сярпом...* [1, с. 33]; *Цёмным блескам адлівае / Ўся луска мая* [1, с. 33]; *Знічка коціцца агністаю слязой* [1, с. 39]); 5) пабочныя канструкцыі, выкарыстанне якіх дапамагае перадаць адносіны аўтара да выказанай думкі (*Можна, толькі сам паэт* [1, с. 55]; *Кажуць – разбітую ліпу дабіла* [1, с. 130]; *Але тут, як на смех, / Паднялася сонца, цалуючы ўсех* [1, с. 131]; *Можна, разбіла маркотную ліпу, / Смерці прасіўшую ў нуднаму рыпу* [1, с. 130]; *Пэўна, прыйдзеца мне пахавацца ў сырую зямлю* [1, с. 191]); сустракаюцца выпадкі, калі паэт ужывае слова 'можна', якое ён скарачае да часціцы 'мо', а яна, як вядома, не адасабляецца і не ўскладняе сказ, але адносіны аўтара перадае (*Або мо сухі, высокі / Ля ракі чарот шуміць?* [1, с. 54]; *Мо дзіцёнка сэрца глуха, / Глуха так ва мне стучыць* [1, с. 183]).

Калі аналізаваць вершаваныя радкі, якія адпавядаюць простым няўскладненым сказам, то трэба адзначыць, што большасць такіх канструкцый, якія ўжывае Максім Багдановіч, з'яўляюцца двухсастаўнымі развітымі сказамі: *Цішыня агартае мне душу* [1, с. 40]; *Вецярок прыдарожную грушу / Ледзьве чутна варуша-калыша* [1, с. 40]; *І развееўся з сэрца дрыжачага жах* [1, с. 44]; *Яны у панскі двор узяты / Таць залатыя паясы* [1, с. 70]. Двухсастаўныя неразвітыя сказы прадстаўлены адзінкавымі прыкладамі: *Усё сціхла* [1, с. 28]. Сярод аднасастаўных канструкцый найбольш прадстаўлены безасабовыя сказы: *Нам не трэба ні ад чога / Ноччу абароны* [1, с. 33]; *І разрытаю магілай / Вее сумна на мяне* [1, с. 47]; *Ужо нічога ў ім няма* [1, с. 145]. Зрэдку ўжываюцца пэўна-асабовыя канструкцыі: *Рушымся, браця, хутчэй / Ў бой з жыццём, пакідаючы жах...* [1, с. 93]; *Жывеш не вечна, чалавек, / Перажыві ж у момант век!* [1, с. 102]. Інфінітыўныя і намінатыўныя сказы амаль не выкарыстоўваюцца Максімам Багдановічам: *Ім не пабачыць роднай хаты, / Не ўчуць ім дзетак галасы* [1, с. 70]; *Ноч* [1, с. 48]. Астатнія тыпы аднасастаўных сказаў не выяўлены намі ў аналізуемых вершаваных творах. Для апісання наваколля Максім Багдановіч нярэдка выкарыстоўвае эліптычныя сказы (*Ў цёмным небе – хараводы / Сіняватых зорак* [1, с. 33];

Над галавой – дубоў павець [1, с. 37]), што дае магчымасць аўтару дынамічна перадаць характэрнае прыроды.

Інтанацыйна большасць сказаў, прадстаўленых у вершах Максіма Багдановіча, з'яўляецца няклічнай, што адлюстравана ў вышэйпрыведзеных канструкцыях. Аднак зрэдку паэт можа ўжыць і клічныя сказы: *Ў полі, ў лесе нам усюды / Праляглі дарожкі!* [1, с. 33]; *Хоць бы на момант спачынем душой!* [1, с. 42]. Свае разважанні аўтар нярэдка перадае праз пытальныя сказы: *Ці ж загубіў пльвучы сон / З чырвоных макаў свой вянок?* [1, с. 38]; *Ці не сэрца напявае, / Напявае яго мне?* [1, с. 54].

Такім чынам, можна гаварыць пра наступныя сінтаксічныя асаблівасці вершавай мовы Максіма Багдановіча. У лірычных тэкстах ужываюцца як простыя, так і складаныя сказы, але поліпрэдыкатыўныя канструкцыі пераважаюць над монапрэдыкатыўнымі. Адабленныя і аднародныя члены сказа – самыя распаўсюджаныя ўскладняльныя кампаненты ў вершах Максіма Багдановіча. Гэта тлумачыцца экстралінгвістычнымі фактарамі: аднародныя і адабленныя члены сказа найбольш ярка выяўляюць разнастайныя якасці тых прадметаў і з'яў, якія неабходна апісаць паэту. Сінтаксічныя канструкцыі са структурай простага аднастаўнага сказа не характарызуюцца вялікай частотнасцю ўжывання ў тэкстах вершаў Максіма Багдановіча.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Збор твораў у двух тамах / М. Багдановіч / пад рэд. В.В. Барысенка. – Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 551 с.
2. Касаткін, Л.Л. Краткий справочник по современному русскому языку / Л.Л. Касаткін [и др.] / под ред. П.А. Леканта. – М. : Высш. школа, 1991. – 383 с.
3. Ковтунова, И.И. Порядок слов в стихе и прозе / И.И. Ковтунова // Синтаксис и стилистика / отв. ред. Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1976. – С. 43 – 64.

В.В. Шунейка (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў)

РЭАЛІЗАЦЫЯ ЭКСПРЭСІЎНА-ВОБРАЗНЫХ МАГЧЫМАСЦЯЎ СЛОВА Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ

Ключавыя словы: публіцыстыка, газетны тэкст, сродкі масавай інфармацыі, лексіка, экспрэсіўнасць.

Мова СМІ аказвае ўздзеянне на сацыяльныя, эканамічныя, культурныя бакі жыцця, што ў сваю чаргу фарміруе моўную свядомасць людзей, моўныя густы грамадства. Узрастаючая роля СМІ абумоўлена зменамі, якія адбыліся пад уплывам сацыяльных фактараў, выкліканымі значнымі зменамі апошніх дзесяцігоддзяў у грамадска-палітычным жыцці. Моўныя і стылістычныя інавацыі, якія сфарміравалі новую культурна-